

Zoran Ladić

ODJEK PADA TVRĐAVE ACCON 1291. g. U HRVATSKOJ

(O križarskoj vojni kao vidu hodočašća)

UDK 94(497.5)'12'
291.7'12'

Izvorni znanstveni rad

Autor u prilogu razmatra ispreplitanje pobožnih i vojničkih motiva unutar srednjovjekovnih križarskih vojni, posebice se osvrćući na križarske vojne kao *peregrinatio religiosa*, te postupno stapanje pojmova *miles* i *peregrinus*. U drugom dijelu priloga na temelju oporuka stanovnika dalmatinskih komuna i papinskih pisama autor pokušava utvrditi koliki je bio odjek pada utvrde Accon u tim dalmatinskim krajevima.

Pregledavajući objavljenu građu zadarskih, trogirskih, dubrovačkih i kotorskih bilježnika, a posebno oporuka građana ovih dalmatinskih komuna s kraja 13. i u 14. stoljeću naišli smo na vrlo zanimljive podatke vezane uz pad posljednje kršćanske utvrde u Svetoj Zemlji.¹ Pošto je problem odjeka križarskih ratova u srednjovjekovnoj Hrvatskoj još uvijek prilično neistražen, pogotovo vezano uz jedan takav specifičan događaj kao što je pad tvrđave Accon,² smatrao sam da bi ovaj prilog mogao doprinjeti boljem razumijevanju nekih segmenata ovog problema. Činilo mi se da se srednjovjekovnu Hrvatsku u našoj historiografiji razmatralo nekako previše kao pasivnog promatrača jednog velikog europskog, rekao bih, prvenstveno gospodarskog i vjerskog pokreta. Gotovo da se i nije išlo dalje u istraživanjima od križarske vojne protiv Zadra 1202. godine ili pohoda Kralja Andrije II. protiv Bosanskih krstjana te križarske vojne u Siriju i Palestinu 1217.³ I kada su ovi problemi razmatrani, težište je postavljeno prvenstveno na kraljevu ili politiku velikaša, a manje se razmatrao problem odjeka ovog pokreta u širim slojevima društva.

Zato će u prvom dijelu ovog rada križarske vojne biti razmotrene obzirom na njihovu vjersku dimenziju.

U drugom dijelu pokušati će se, na temelju podataka iz oporuka građana Zadra i Dubrovnika te tri papinska pisma poslana u naše krajeve nakon pada utvrde Accon, odgovoriti kakav je bio odjek ovog događaja u hrvatskom srednjovjekovnom komunalnom društvu te također pronaći neke elemente tzv. pučke pobožnosti.

¹ Zahvaljujem akademiku Franji Šanjeku na niz vrijednih sugestija izraženih u recenziji. Njegove sugestije i mišljenja uključeni su, na nekoliko mjesta, u tekst.

² I. Bach se u radu "Zvono iz XIII. stoljeća u Muzeju grada Šibenika" osvrće i na opće političko stanje u Palestini i Siriji u drugoj polovici 13. stoljeća. No, autora najviše zanima samo zvono, posebno epigrafski natpis upisan na njemu iz kojeg i saznajemo da je zvono izliveno u Acconu. Vidi: I. Bach, "Zvono iz XIII. stoljeća u Muzeju grada Šibenika", u: Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, 19, Split 1972., str. 47-57.

³ Kralj Andrija II. bio je primljen sa velikim počastima u nekim gradovima u Svetoj zemlji, između ostalog i u Acconu.

I.

Gotovo cijela dva stoljeća europskog srednjovjekovlja, od kraja 11. do kraja 13. stoljeća velikim su dijelom bila obilježena križarskim pohodima. Kada je 1071. godine sam Jeruzalem potpao pod arapsku vlast došao je prijelomni trenutak za kršćansku Europu da pokrene svoje snage za oslobađanje *terrae sanctae*. Ne ulazeći ovdje u niz različitih okolnosti koji su stvorili takvo vjersko okruženje koje je otvorilo put k prihvaćanju i ostvarenju križarskih vojni svakako valja istaknuti jednu okolnost, a to je učvršćenje autoriteta pape proizašlog iz uspješno provedene Gregurovske reforme, u zemljama Zapadne i Središnje Europe.⁴ Poziv pape Urbana II., ojačanog gorljivim govorima njegovih izaslanika, da se krene u oslobođenje Svete Zemlje "jer Bog to hoće" bio je prihvaćen 1095.-1096. godine većinom od francuskih velikaša i vitezova, ali se tijekom ova dva stoljeća vjerski polet proširio u svim slojevima srednjovjekovnog europskog društva.⁵

Ideja križarske vojne razvijala se tijekom 11. stoljeća i zapravo je već od početka bila usmjerena u dva osnovna pravca. S jedne strane, ona je podrazumijevala borbu protiv Islama, a sa druge strane, borbu protiv svih vrsta hereza unutar kršćanskog svijeta.⁶ Protiv heretika se, od sredine 12. stoljeća, uvode strože mjere pa tako "bijaše izvađen ne samo "gladius spiritualis" nego i "materialis".⁷

Vrlo je važno bilo naći i teološko opravdanje za ovakve ratove (iako lakše nego za one vodene unutar kršćanskog svijeta), na primjer kako ujediniti pojmove kao vojnik (*miles*)⁸ i hodočasnik (*peregrinus*). I dalje, kako objasniti da svaki takav voj-

⁴ O tome nam rječitro kazuje i Zvonimirova zavjernica papi Grguru VII.

⁵ Iako je u starijoj historiografiji bilo prošireno mišljenje da je postojala tzv. "dječja križarska vojna" koja je iznikla iz vjerovanja da će se "Bog prije poslužiti bespomoćnim djevicama i djecom negoli krvožednim ratnicima" suvremena historiografija je odbacila ovo mišljenje. Naime, kako sam upozoren od prof. Šanjeka, povjesnici XVIII. st. latinski su izraz *puer* preveli s *dječak* zaboravivši da srednjovjekovni dokument aludira na najamnike i sezonske radnike, koje se po završetku poljskih radova novačilo u obranu kršćanskih po-sjeda na Bliskom istoku. A. Franzen, Pregled povijesti Crkve, Zagreb 1983., str. 160.

⁶ Kao u nas vojne protiv Bosanskih krstjana.

⁷ F. Rački, Bogomili i Patatreni, Rad JAZU, br. 7, Zagreb 1869., str. 132.

⁸ Ovdjese određene paralele mogu povući sa *Milites Christi* iz ranijih razdoblja europske povijesti. Prvi takvi primjeri bili su Anglo-Saksonski kraljevi između 7. i 10. stoljeća. Na rubovima ranosrednjovjekovnog Kršćanstva stvaran je u tom razdoblju kršćanski vladar, kao što je to bio Oswald od Northumbrije, Ethelbert, Edmund ili Edward koji se u *vitama* opisuju kao ideal kršćanskog vladara. Oni su, uz podršku crkve, vodili rat protiv pogana. Živjeli su kao *Milites Christi* i umirali kao mučenici i tako poistovjećivani sa Kri-stom u njegovoj patnji. Vidi: M. Goodich, Vita perfecta: The Ideal of Sainthood in the Thirteenth Century, Stuttgart, 1982., str. 81-82. Dakle, već su i ranije postojale iznimne situacije u kojima se, u ime Krista, ratova-lo mačem protiv pogana, tako da ta ideja nije bila nepoznata Zapadnom kršćanstvu.

nik-hodočasnik polazi *ad peregrinationem religiosam*.⁹ Sve do vremena pape Urbana II. hodočasnici nisu smjeli nositi oružje. No, na koncilu u Clermontu papa Urban II. pozvao je na oružano hodočašće koje bi bilo smatrano također za jedan od vido-va pokorničkih djela kao što je bilo i do tada obično hodočašće. Tako se tradicionalnim hodočasničkim simbolima kao što su bili štap i torba, dodaje i mač.¹⁰

Kada je došlo do pomirenja pojmova *miles* i *peregrinus* križari se u srednjovjekovnim izvorima gotovo regularno nazivaju *peregrini*. Gledajući to sa nekog hipotetičkog aspekta oni su, prihvativši križ, preuzeli na se i sve kršćanske ideale i moral. Oni su bili *militēs Christi*, ali je njihov život bio hodočašćenje, barem dok je trajala križarska vojna. Konačno, i u europskim srednjovjekovnim izvorima križarska vojna se često spominje kao *passagium generale de ultra mare*, gdje *passagium* jasno označava hodočašće,¹¹ što ćemo uočiti i kao osobinu naših srednjovjekovnih izvora ovdje analiziranih.

Svatko tko je odlučio krenuti u križarsku vojnu dobivao je *remissio peccatorum*, dakle oprost grijeha, koje se, iako to u Clermontu nije bilo obećano, počelo shvaćati među propovjednicima vojne kao i među križarima, kao potpuni oprost od svih grijeha.¹² Kao posljedica toga, i ideja o križarskoj vojni među ljudima se počela prihvaćati sa većim žarom jer je odlaskom u križarsku vojnu čovjek mogao skratiti pokornički postupak koji je ponekad mogao trajati, ovisno o težini grijeha, cijeli život.¹³ Ideja o oprostima od grijeha tijekom vremena se razvijala tako da je papa Inocent III., kako nas obavještava Geoffrey od Villehardouina u svojoj kronici u kojoj opisuje i osvojenje Zadra 1202. godine od križara, obećao da će "svima onima, koji prime krst na se i odsluže Boga jednu godinu u krstaškoj vojsci, biti oprošteni svi grijesi, koje su počinili, a u ispovijedi ih priznali".¹⁴

No, sa ovim idealom križarskog vojnika koji živi *vita peregrinosa* isprepleli su se i drugi, mnogo realističniji elementi. Povremeno je križarska ideja gubila svoje izvor-

⁹ Do tada, a i kasnije hodočasnik je bio miroljubivi putnik (iako ponekad možda i ne pobožan) na putovanju *ad loca sanctorum* kao Jeruzalem, Rim ili Santiago de Compostela.

¹⁰ Opširnije vidi: H. Jedin, *Velika povijest crkve*, III/1, Zagreb 1971., str. 496-499.

¹¹ U *Lexicon latinitatis Mediae Aevi Iugoslaviae*, sv. II, slova L-Z, ur. M. Kostrenčić, Zagreb 1978., za *passagium generale de ultra mare* nalazimo slijedeće objašnjenje: "*expeditio ad terram sanctam i.e. Palestinam liberandam* ili *bellum militum Christi signatorum* t.j. pohod za oslobođenje svete zemlje ili križarski rat", str. 815.

¹² H. Jedin, nav. dj., str. 499; L. Schmutge, *Kollektive und individuelle Motivstrukturen im mittelalterlichen Pilgerwesen*, u G. Jaritz, A. Müller, *Migration in der Feudalgesellschaft*, Frankfurt/New York, 1988., str. 271.

¹³ Vidi A. Adam, *Uvod u katoličku liturgiju*, Zadar 1993., str. 187-188.

¹⁴ Vidi P. Skok, *Tri starofrancuske hronike o Zadru u godini 1202.*, Zagreb 1951., str. 47.

no značenje kršćanskog morala i viteških ideala. Potpuno ovozemaljski interesi ponekad su prevladavali nad vjerskim zanosom i pobožnošću. Nama je najbliži primjer Zadra nad kojim je križarska vojska 1202. godine počinila veliki zločin u ime nekih političkih interesa, a sam je zločin bio to teži i ideja vojne to izopačenja jer je bio napadnut i opljačkan kršćanski, papi odani, grad.¹⁵ O tome da je Zadar bio osvojen zato što su njegovi građani bili "zaraženi" herezom Bosanskih krstjana izvještava nas Toma Arhidakon. No, razloge koji su Tomu naveli da piše o tome trebalo bi sagledati u širem okviru njegovog viđenja odnosa Zadra i Splita, i uopće u sagledavanju same osobe Tome Arhidakona.¹⁶

Iako nije bila kršćanski grad, sličnu, vjerojatno i težu sudbinu doživjela je Damiette. Okrutno osvajanje ovoga grada u studenom 1219. završilo je, prema suvremenim svjedočanstvima, pokoljem 30000 muslimana, građana Damiette.¹⁷ Uostalom, i među tadašnjim okrunjenim glavama postojale su velike razlike u pristupu križarskoj vojni i u poimanju toga što simbolizira "primanje križa". Tako na primjer dok je Ludovik, kralj francuski, proglašen svetim i zaneseno poveo posljednju križarsku vojnu 1270. u Tunis gdje je i umro,¹⁸ dotle se njemački car Fridrih II. punih trinaest godina "izvlačio" ne bi li izbjegao zakletvu "primanja križa". On je "primio križ" 1215., a u vojnu je krenuo tek 1228. godine.¹⁹

¹⁵ O spletu političkih okolnosti koje su dovele do osvojenja Zadra vidi: N. Klaić-I. Petricioli, Zadar u sred-njem vijeku do 1409., Zadar 1976., str. 175. Potpuno je točna ocjena koju iznose autori da je osvojenjem Zadra "križarski pohod dobio ne samo drugi pravac nego i drugi smisao i karakter. Bilo je potpuno jasno da se ne radi više u prvom redu o borbi protiv nevjernika, već da je vjerska ideja postala predmetom trgovine ili možda, još točnije, spretnim izgovorom za prikrivanje političkih planova. Idejni vode takvog skretanja i "deformiranja" bili su Mlečani, ali ni križari, posve razumljivo, nisu bili, slijepo oružje u njihovim rukama." Isto, str. 177. Valja još napomenuti da je papa Inocent III. osudio ovakav slijed događaja o čemu nas obavještavaju i pisci "Tri starofrancuske kronike".

¹⁶ Određene ideje o tome iznose I. Goldstein u radu "Kako, kada i zašto je nastala legenda o nasilnoj smrti kralja Zvonimira, Radovi Instituta za hrvatsku povijest, 17, Zagreb 1984., str. 41-42, kao i B. Grgin u radu "Odjeci križarskih ratova u Hrvatskoj", Historijski zbornik, god. XLV(1), Zagreb 1992., str. 143-144. Iscrpnu analizu izvora koji se odnose na legendu o na silnoj smrti kralja Zvonimira vidi u: N. Klaić, "O legendarnoj smrti kralja Zvonimira", Istorijski zapisi, god. XVI, knj. XX., br. 2, Titograd 1963. str. 229-270. No, autorica se u radu, jer je to bilo izvan područja njenog razmatranja, nije bavila odjecima križarskih vojni u hrvatskom srednjovjekovnom društvu.

¹⁷ Vidi Penny J. Cole, The Preaching of the Crusades to the Holy Land, 1095-1270, Cambridge, Massachusetts, 1991, str. 143-144.

¹⁸ Njegov brat Karlo Anžujski tada je zaključio vojnu pregovorima.

¹⁹ Zanimljiva je ova priča. Naime, kao i svi ostali pape do njega, tako je i Honorije III. od samog početka svoga pontifikata prionuo na organiziranje križarske vojne. On je na sve strane kršćanske Europe pokušavao mobi-lizirati snage za oslobođenje Svete zemlje. On je zatražio od francuskih i engleskih prelata da animiraju narod kao i engleskog kralja Ivana za vojnu. Na kraju, rezultat je bio da su križarske vojske Leopolda VI. i Andrije II. krenule 1217. "osvojile Damiettu 1219. godine, ali je i ponovno izgubile pobijedene od al Kamil sultana u 1221. godini. No, svi pokušaji Honorija III., a to je bila njegova posebna želja, da se za vojnu pridobije car, dakle najviši zemaljski autoritet Europe, propadali su jer je car stalno odgađao vojnu raznim političkim razlozima. I na kraju je Honorije III. umro 1227. godine, a da nije doživio da car povede Europu u oslobođenje Svete zemlje. O tome opširnije vidi: Penny J. Cole, nav. dj., str. 142-149.

Kao da je tijekom ova dva stoljeća uvijek posebna želja svakoga pape bila da pokretanjem križarske vojne za oslobođenje Svete Zemlje zapravo zaokruži svoj pontifikat i ispuni svoj najvažniji zadatak. Istovjetnu akciju propagiranja križarske vojne diljem Europe provodio je i papa Nikola IV. nakon pada posljednjeg kršćanskog uporišta u Svetoj Zemlji - tvrđave Accon.²⁰ Bilo je to vrijeme u kojem je, kako je uglavnom prihvaćeno u historiografiji, nakon sedam križarskih vojni, nekako splasnuo zanos i vjerski polet, a i ideja viteštva polako gasne. Idejama kršćanskog univerzalizma sve se više pretpostavlja politički interes kao i stvaranje nacionalnih država koje nadomještaju ovaj vjerski univerzalizam.²¹

Kada je sultan Egipta u svibnju 1291. godine zaposjeo Accon, tvrđavu su zajednički branili Templari i Ivanovci.²² Iako postoje različite suvremene verzije o ovom događaju, uglavnom se svi suvremenici slažu da su se hrabrije borili Ivanovci, dok Templari, prema njihovom mišljenju, nisu izvršili svoj zadatak.²³

Pošto su Templari i Ivanovci odigrali važnu ulogu u obrani Accona valja nešto reći o njihovim osnovnim obvezama obzirom na problem križarskih vojni i hodočašćenja. Postanak Ivanovaca veže se uz 1070. ili 1099. godinu, a Templara uz 1119. godinu. Njihov se nastanak poklapa sa razvojem ideje o križarskoj vojni kao i sve većih hodočasničkih kretanja prema Svetoj Zemlji. Njihovo je postojanje i bilo opravdano potrebom da se "obrane i zaštite putovi i putnici hodočasnici od svih napadača na putu".²⁴ Oni su također bili zaduženi i za pružanje konačišta i bolničke njege bolesnima i ranjenima.²⁵ I kada je donesena papinska odluka o ujedinjavanju ova dva reda u jedan zapravo je priznata i njihova neefikasnost da obrane Svetu Zemlju i vrše svoj zadatak.²⁶

²⁰ Jeronim Masci, kasnije papa Nikola IV., više je godina bio na čelu dalmatinskih franjevaca. On je pozvao franjevce u Bosnu (1291. god.) kao inkvizitore i propovjednike križarske vojne protiv heterodoksnih bosan-sko-humskih krstjana.

²¹ Enciclopedia cattolica, IV., Roma 1950, str. 995.

²² Povijest grada, luke i tvrđave Accon vrlo je duga. Njegov prvi spomen je iz 14. stoljeća prije Krista. U vrijeme sultana Baibarsa (1260-1277.) započela je velika islamska ofanziva za osvojenje Sirije i Palestine. Baibars je 1265-66. godine osvojio tri kršćanska uporišta: Cezareju, Arsuf i Safed. Njegovi uspjesi bili su potpomognuti velikim neslaganjima između Ivanovaca i Templara koji su 40-ih i 50-ih godina 13. stoljeća vodili oružane bitke u Acconu. Godine 1268. osvojio je Baibars Jaffu, zatim templarsku utvrdu Belfort, pa Antiohiju. Njegov je nasljednik osvojio 80-ih godina niz utvrda (el-Merkab, Laodiceju i Tripolis). 18. svibnja 1291., nakon dvomjesečne opsade, pao je i Accon. Kršćani se tada povlače i iz preostala četiri grada u Palestini i Siriji: Tyra, Sidona, Beiruta i Tortose. Pregled o islamskoj vojnoj ekspanziji u Siriji i Palestini preuzet je iz: I. Bach, nav. dj., str. 52-54.

²³ Vidi H. Nicholson, *Templars, Hospitallars and Teutonic Knights, Images of the military Orders, 1128-1291*, Leicester, London and New York 1990., str. 125-128.

²⁴ L. Dobronić, *Viteški redovi. Templari i Ivanovci u Hrvatskoj*, Zagreb 1984., str. 177.

²⁵ Općenito o Templarima i Ivanovcima u Hrvatskoj vidi L. Dobronić, n. dj.

²⁶ Iako su pojedini od njih, kao Wiliam od Beaejua, meštar Templara, i Matej od Clermonta pokazali izuzetnu hrabrost u obrani Accona i u svoje vrijeme smatrani mučenicima koji su položili svoje živote u njegovoj obrani. H. Nicholson, n. dj., str. 128.

Ipak, iako su pali i posljednji dijelovi koje su kršćani držali u Svetoj Zemlji javlja se konačni pokušaj da se odbije islamska ekspanzija potaknut od pape Nikole IV. Na kakav je odjek naišao njegov poziv u priobalju Hrvatske pokušati ćemo odgovoriti u sljedećem poglavlju.

II.

a)

U uvodu je napomenuto da hrvatska historiografija nije do sada obratila posebnu pažnju na proširenost ideje o križarskoj vojni kao ni na neke vidove pobožnosti vezane uz tu ideju u hrvatskom srednjovjekovnom društvu. Ipak, u nekim su radovima analizirani određeni aspekti problema prožetosti hrvatskog srednjovjekovnog društva križarskim idejama. Tako je B. Grgin u zanimljivom radu "Odjeci križarskih ratova u Hrvatskoj"²⁷ izložio osnovne postavke o mogućnostima istraživanja ovoga problema osvrnuvši se posebno na razdoblje 1. i 5. križarske vojne. On je istaknuo da su na hrvatsko srednjovjekovno društvo križarske ideje utjecale iz dva pravca: putem propagande univerzalnih križarskih vojni vodenih protiv Islama i putem ideja o križarskim vojnama protiv Bosanskih krstjana. Dalje je naglasio da je značajniji utjecaj na kreiranje svijesti o križarskim vojnama u hrvatskom srednjovjekovnom društvu imala upravo ideja o borbi protiv heretika, dakle Bosanskih krstjana.²⁸ Slično mišljenje iznosi I. Goldstein u radu "Kako, kada i zašto je nastala legenda o nasilnoj smrti kralja Zvonimira (Prinos proučavanju mehanizma nastajanja legenda u hrvatskom srednjovjekovnom društvu)"²⁹ koji dalje navodi da "Hrvati nisu puno razmišljali o tome što se uistinu događa u Palestini".³⁰ U tome je, prema autorovu mišljenju, važnu ulogu imala "sporost komunikacija" tako da su Hrvati mogli saznati o događajima u Svetoj Zemlji sa desetljećima zakašnjenja.³¹ Treba se donekle, složiti sa tvrdnjama dvojice autora koji drže da je ideja o

²⁷ Historijski zbornik, god. XLV(I), Zagreb 1992., str. 139-154.

²⁸ Isto, str. 148.

²⁹ Autor navodi da su počeci stvaranja ideje križarskih vojni "u određenim krugovima u Dalmaciji i Hrvatskoj" vezani uz pojavu Bosanskih krstjana i da je "narastanje" ove hereze potaknulo crkvenu hijerarhiju da poziva na križarski rat. U: Radovi Instituta za hrvatsku povijest, vol. 17, Zagreb 1984., str. 42. Istina je da je i herceg Koloman, ban Hrvatske i Dalmacije, dobar dio svog banovanja posvetio sređivanju prilika u su-sjednoj Bosni "zaraženoj" herezom primivši križ od pape pa ga se i njegov brat Bela IV. sjeća po tome.

³⁰ Isto.

³¹ Isto.

potrebi križarske vojne protiv Bosanskih krstjana imala važnu ulogu u kreiranju svijesti o križarskim vojnama u hrvatskom srednjovjekovnom društvu.³² Istina je, da je već hrvatsko-ugarski kralj Emerik, ponukan pismima pape Inocenta III. razmišljao o križarskoj vojni protiv Bosanskih krstjana, ali je ona vještom akcijom bana Kulina bila izbjegnuta.³³ Ni kralj Andrija II. nije bio uspješniji u provođenju križarske vojne protiv Bosanskih krstjana na koju ga je 1221. pozvao papinski izaslanik u Ugarskoj Akoncije.³⁴

Ali, da je barem jednaku ulogu u kreiranju križarske svijesti imala i ideja o križarskoj vojni protiv Islama pokazati će poslije analiza oporuka. No, i neki drugi čimbenici pokazuju potrebu drugačijeg razmišljanja. Osim što su Hrvati dolazili u izravan kontakt sa križarima tijekom 1. i 4. križarske vojne, te sudjelovali u križarskoj vojsci Andrije II. 1217. godine oni su i drugim putevima mogli upoznati ideju križarske vojne, a posebno saznati o događajima u Siriji i Palestini u vrijeme velike ofanzive Islama. Velik broj kršćanskih gradova u Svetoj Zemlji pao je tada u ruke muslimana. Mnogi trgovci koji su do tada živjeli u tim gradovima morali su se vratiti na Zapad, prvenstveno Italiju. Obzirom da je istočna obala Jadrana bila frekventan pomorski put tijekom cijelog srednjovjekovlja sa nizom luka u kojima su brodovi koji su odlazili iz Svete Zemlje pristajali vjerojatno su i ti ljudi pričali o svojim impresijama događaja u Svetoj Zemlji. Drugi čimbenik koji nas upućuje na pretpostavku da se o događajima u Svetoj Zemlji saznalo relativno brzo jest postojanje niza sjedišta Ivanovaca i Templara u našim krajevima koji su sasvim sigurno bili zainteresirani i upoznati što se događa sa njihovom braćom u Palestini i Siriji. I treći čimbenik jest duga hodočasnička praksa iz hrvatskih zemalja u najpoznatije centre hodočašća, pa tako i Svetu Zemlju. Iako o hodočašćima u 13. stoljeću nije napravljena analiza, podaci iz 14. i 15. stoljeća ukazuju da je hodočašće bilo vrlo razvijen oblik izražavanja pobožnosti u srednjovjekovnoj Hrvatskoj.³⁵ Upravo su hodočasnici bili prenositelji ideja, dojmova i informacija pa su tako vjerojatno prenosili i svoje dojmove i donosili informacije o događajima u Svetoj Zemlji. Na kraju, o tome da se u Hrvatskoj vrlo dobro znalo o stanju u Palestini i Siriji, te da je ideja o križarskim vojnama morala biti proširena govore dva pisma pape

³² Tako je dobar dio svojeg banovanja Hrvatskom i Slavonijom herceg Koloman posvetio sređivanju prilika u susjednoj Bosni "zaraženoj" herezom, "primivši križ".

³³ F. Rački, nav. dj., str. 134-136.

³⁴ Isto, str. 149-150.

³⁵ O prakticanju hodočašća iz Hrvatske već od 9. stoljeća kroz cijeli srednji vijek vidi: E. Peričić, *Vijesti o najstarijim hrvatskim hodočašćima*, u: *Naša prošteništa i Crkva na putu*, priredio A. Rebić, Zagreb 1985., str. 550 i dalje.

Nikole IV. i jedno Bonifacija VIII. upućenih u našu zemlju. Sva tri pisma povezana su, posredno ili izravno, uz propagandu križarske vojne za oslobođenje Svete Zemlje i prikupljanje sredstava za njeno oslobođenje nakon pada posljednjih kršćanskih uporišta. To su:

1. Pismo pape Nikole IV kojim nalaže franjevcima da dižu na križarsku vojnu protiv bosansko-humskih krstjana (1.8.1291.).³⁶

2. Pismo pape Nikole IV kojim nalaže splitskom nadbiskupu Ivanu da održi provincijalni koncil u vezi sredstava za oslobođenje Svete Zemlje (26.8.1291.).³⁷

3. Pismo pape Bonifacija VIII. kojim određuje desetinu za oslobođenje Svete Zemlje (11.8.1296.).³⁸

U prvom pismu papa Nikola IV. napominje da je Sveta Zemlja u teškom stanju i da se radi na organiziranju *passagium generale* koji bi trebao započeti na dan sv. Ivana Krstitelja 1293.³⁹ On poziva Franjevce u Hrvatskoj da vrše propagandu vojne. On traži od ministra Franjevačke provincije da zajedno sa šestoricom posebno za ovu priliku odabrane brace vrši propovijedi da bi se što više ljudi pridobilo za vojnu *ad liberandam predictam terram de manibus impiorum*.⁴⁰ Svima onima koji prihvate *signum crucis* papa obećava oprost od grijeha (*indulgentiam salutarem*).⁴¹

U drugom pismu, ponavljajući svoju ogorčenost stanjem u Svetoj Zemlji, papa Nikola IV napominje da je neophodno povratiti ovu zemlju koja se nalazi *in manibus impiorum* i zato nalaže splitskom nadbiskupu Ivanu da održi provincijalni koncil kako bi se prikupila sredstva za ponovno osvajanje Svete Zemlje. Također, papa upoznaje nadbiskupa Ivana sa odlukom o ujedinjenju Ivanovaca i Templara i o njihovom podvrgavanju papinskom autoritetu.⁴²

U trećem pismu papa Bonifacije VIII. opisuje kako se Sveta Zemlja i dalje bijesno i bez prekida uništava od Saracena⁴³ i traži od Splitske i Zadarske nadbiskupije da se počne s prikupljanjem crkvene desetine, u svim mjestima, unutar njihovih granica. Također, papa traži da se naplate i svi ostali oblici dugovanja, da se isplate i oporučna ostavljanja kao i svi ostali oblici dužništva pod prijjetnjom eksko-

³⁶ T. Smičiklas, Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae (dalje CD), vol. VII., Zagreb 1909., doc. 33, str. 41-44.

³⁷ Isto, doc. 37, str. 49.

³⁸ Isto, doc. 219, str. 248-49.

³⁹ ... *in festo beati Iohannis baptiste, quod erit anno domini millesimo ducentesimo nonagesimo tertio...* CD VII, doc. 33, str. 41.

⁴⁰ Isto, str. 41.

⁴¹ Isto, doc. 33, str. 42.

⁴² ... *quod dilectos filios fratres hospitales sancti Iohannis et Militie templi Ierosolimitani ad unius ordinis unitatem seu religionis unionem auctoritate apostolica reducamus...* Isto, doc. 37, str. 49.

⁴³ ... *quam Sarracenorum furibunda rabies absque intermissione discerpit* ... Isto, doc. 219, str. 248.

munikacije, interdikta i suspenzije. No, papa obećaje i podjelu oprosta onima koji isplate svoje obveze i dugovanja prema crkvi.

Kao što se vidi, dva su pisma poslana u Hrvatsku samo dva-tri mjeseca nakon pada tvrđave Accon. Već samo upućivanje tri pisma u našu zemlju pokazuje da su pape bili zainteresirani da pridobiju ljude iz naših krajeva za križarsku vojnu, ali ukazuje i na činjenicu da su ljudi u našim krajevima dobro poznavali ideju križarske vojne. Još bi samo pismo splitskom nadbiskupu Ivanu moglo značiti da su jedino ljudi iz crkvene hijerarhije poznavali suvremenu situaciju i stanje u Svetoj Zemlji, ali pismo franjevcima, u kojem se od njih traži da propovijedaju vojnu, jasno pokazuje da su sa idejom križarske vojne bili upoznati i niži slojevi društva. Da je građanstvo dalmatinskih komuna sigurno znalo o stanju u Svetoj Zemlji i da je poznavalo vrijednost križarske vojne pokazat će analiza oporuka. Za seljaštvo je to teže tvrditi jer o tome ne postoji izvorni materijal, ali sama činjenica da su franjevci dobili u zadatak da propovijedaju križarsku vojnu, a oni su bili siromašan i narodu bliži red, upućuje na mogućnost da su oni propovijedali i među seljaštvom.

Sve gore navedeno upućuje na donekle drugačiji zaključak o poimanju križarske vojne u hrvatskom srednjovjekovnom društvu. Naime, izgleda da je u kreiranju ideje o križarskoj vojni u našim krajevima ipak veću važnost imao općeuropski vjerski zanos i polet kojeg je i Hrvatska bila dio kao i spoznaja o teškoj situaciji u kojoj su Palestina i Sirija bile u drugoj polovici 13. stoljeća. No, vjerski polet i ideja o križarskoj vojni mogla je biti još i ojačana činjenicom i saznanjem o postojanju heretičke crkve Bosanskih krstjana u dalmatinskom zaleđu.

b)

Kao što je spomenuto u uvodu, podaci o oporučnim ostavljanjima za križarske vojne pronađeni su samo u oporukama građana Zadara i Dubrovnika. Iako je i u Kotoru i u Trogiru bilo oporučnih ostavljanja za hodočašća, ona nisu vezana uz *transitus generalis ultra mare*.⁴⁴

Ukupan broj oporučnih ostavljanja za križarske vojne iznosi 23, od čega u Dubrovniku 17, a u Zadru 6.⁴⁵ Kronološki oporučna ostavljanja obuhvaćaju razdoblje

⁴⁴ Ova činjenica djeluje pomalo zagonetno obzirom na veliku propagandu koju je crkva vršila za križarske vojne. Ako i nije bilo nekih posebnih propovjedi posvećenih i vezanih uz pada Accona u Kotoru i Trogiru, ipak je Kotor tako blizu Dubrovniku i Trogir Zadru da su se vijesti morale nekako prenositi. U svakom slučaju, začuđujuća je ova šutnja izvora (barem onog dijela izvora ovdje korištenog).

⁴⁵ Zapravo je bilo 5 oporučitelja u Zadru, ali Cosa Saladin ostavio je, kao što će se vidjeti kasnije, novac za dvojicu ljudi.

od 23.8.1283. godine do 13.9.1299. godine. Obzirom na spol, u Dubrovniku su žene ostavljale legate u 10, a muškarci u 7 slučajeva. U Zadru su muškarci ostavili legate 3, a žene 2 puta. Možemo reci da je ovaj vid legata bio zastupljen podjednako unutar obaju spolova.⁴⁶

U svih 15 dubrovačkih oporuka legati su bili zamjениčkog tipa dok su Zadrani u 2 slučaja osobno odlazili u vojnu (zato su i sastavljali oporuku), a u 4 slučaja legati su bili zamjениčkog tipa. Razumljivo je ovakvo stanje, odnosno pretežito st zamjениčkih nad osobnim odlascima. Naime, čak i kada se odlazilo u klasično, mirno, hodočašće većina je odlazaka bila zamjениčkog tipa. U slučaju kada je riječ o križarskoj vojni oporučitelj je prvo trebao biti tjelesno zdrav kako bi bio od koristi u ratu. No, u većini slučajeva oporučitelji sastavljaju oporuke kada su bolesni što bilježnik često izražava riječima *infirma corpore* ili *iacens in lecto*. Obzirom na činjenicu da ni žene nisu odlazile u vojnu jasno je zašto je tako malo osobnih odlazaka u križarsku vojnu.⁴⁷

Obzirom da je velika islamska vojna ofenziva trajala od 40-ih do početka 90-ih godina 13. stoljeća razumljivo je da su i naši oporučitelji ostavljali legate za križarsku vojnu ili sami odlazili kao križari dosta prije pada Accona, a to navodi na zaključak da su ljudi u dalmatinskim komunama bili dobro upoznati sa suvremenim događajima u Siriji i Palestini. Prve dvije oporuke u kojima se ostavljaju legati za križarsku vojnu sastavljene su u Dubrovniku. U svojoj oporuci od 23.8.1283. godine Ilija Teodorov de Restio ostavlja *yperperi viginti et panzeria mea*, dakle i svoju ratnu opremu.⁴⁸ Dubrovački građanin Dobra de Guerero, sastavljajući oporuku 18.1.1284., ostavlja novac za vojnu i kaže: *Et si pasagium de ultra mare non fiet ante obitum meum, dentur post mortem meam yperperi viginti ad dictum passadium quando fiet.*⁴⁹ No, Ilija Teodorov de Restio kao da izražava sumnju i nepovjerenje o tome da će križarske vojne uopće biti, dijeleći tako, kako se čini, opće mišljenje najčešće izraženo u oporukama riječima *si fuerit*.⁵⁰ On zato ostavlja otvorenu mogućnost da se novac raspodijeli u vjerske i pobožne svrhe, tražeći da se zauzvrat za njega mole

⁴⁶ Iako ponekad postoje razlike u oporukama s obzirom na spol, posebno u vezi raspodjele imovine, kada se analizira ostavljanje za križarske vojne nema bitne razlike. Slična je situacija i prilikom ostavljanja legata za hodočašća u mirnim vremenima u Rim, Assisi ili Santiago de Compostela gdje također nije uočena razlika obzirom na spolove. O tome vidi: Z. Ladić, Prilog proučavanju hodočašća iz Zadra u drugoj polovici XIV. stoljeća, *Croatia Christiana Periodica*, 33, Zagreb 1993., str. 17-31.

⁴⁷ Stojko Nikolin i *Thomasius de Penaço* osobno su otišli u vojnu. Iz njihovih se oporuka vidi da su oni bili i tjelesno i duhovno zdravi, *sanus per Dei gratiam mente et corpore*. M. Zjačić, SZB I, str. 58 i 66.

⁴⁸ J. Lučić, *Monumenta historica Ragusina* (dalje MHR II), knj. II, Zagreb 1984., str. 333.

⁴⁹ Isto, str. 374.

⁵⁰ U rijetkim slučajevima izgleda kao da oporučitelj ne sumnja u ostvarenje križarske vojne i izričito kaže da je legat namijenjen u tu svrhu. Tako, na primjer, Stana, sestra Blaža de Clime, sastavljajući oporuku 3.5.1298.

mise.⁵¹ Zaista, onakve križarske pohode kakve je organizirala tijekom dva stoljeća kršćanska Europa sada više nije mogla organizirati čemu je vjerojatni razlog spomenuto stalno socijalno i političko mijenjanje Europe iz jedinstvenog ozračja kršćanskog univerzalizma prema nacionalnim partikularizmima. Ova promjena onda se odrazila i na pobožnost običnog čovjeka kasnog srednjeg vijeka.

U Zadru je prva oporuka u kojoj se spominje vojna sastavljena od Stojka Nikolinog upravo prije pada samog Accona u svibnju 1291. godine. Doduše, u njoj Stojko napominje da sastavlja oporuku *intendens ire ad exercitum*,⁵² što bi mogla biti i neka druga vojna, ali ova vremenska bliskost sa posljednjim trenucima prije pada Accona navode na pretpostavku da je on odlucio ici u Svetu Zemlju. U još jednoj oporuci, zadarskog građanina Tomasija de Penaço, spominje se odlazak u Svetu zemlju neposredno prije pada Accona.⁵³

U oporuci Marije, filie condam *Stephani de Madio*, sastavljene u ožujku 1292. godine prvi se puta izričito navodi da se novac ostavlja za obranu Svete zemlje, odnosno *in subsidium Terre Sancte*.⁵⁴

Iako je papa Nikola IV započeo službenu propagandu križarske vojne u našim krajevima poslije pada Accona, vjerojatno su mnogi svećenici, kao i Ivanovci i Templari koji su u Hrvatskoj imali 19 sjedišta,⁵⁵ propovijedali i pozivali na vojnu u ranijem razdoblju. Vjerojatno upoznati sa zbivanjima u Svetoj zemlji, velikim porazima kršćanskih snaga, lokalno je svećenstvo u propovjedima govorilo o stanju u kojem se nalazila Sveta zemlja.

Poslije nekoliko navedenih oporučnih ostavljanja, ponovno se legati za križarske vojne spominju u zadarskim i dubrovačkim oporukama od 1295. godine što je vjerojatno inicirano pojačanom propagandom iz Rima. Uz već spomenutu oporuku Zadrance Palmerije u ovom razdoblju svoju oporuku sastavlja i zadarski

godine ostavlja *yperperas quatuor pro pasagium*. J. Lučić, Monumenta historica Ragusina (dalje MHR IV), knj. IV, zapisi notara Andrije Beneše 1295-1301., testamenta 1295-1301., Zagreb 1993., str. 321. Zadranka Palmeria, žena pokojnog Marka, u oporuci sastavljenoj u listopadu 1295. godine ostavlja *libras denariorum parvorum quinquaginta in auxilium Terre (Sancte) quando fiet transitus generalis* ne ostavljajući mjesta za alternativnu svrhu. M. Zjajić, Spisi zadarskih bilježnika Henrika i Creste Tarallo (dalje SZB I), sv. I, Zadar 1959., str. 82.

⁵¹ On kaže: *Et si non fuerit dictum pasagium usque ad quatuor annos, nolo quod debeat sacrari ecclesia sancti Helie de Tumba, et quod remanserit de ista moneta, que debeat dari ad dictum pasagium, debeat dari pro celebrandis missis, videlicet tertia pars fratribus minoribus et due partes presbiteris de civitate, ut celebrent missas*. Isto, str. 333.

⁵² M. Zjajić, Spisi zadarskih bilježnika Henrika i Creste Tarallo (dalje SZB), sv. I, Zadar 1959., str. 58.

⁵³ U ožujku 1291. godine. Isto, str. 66.

⁵⁴ *C libere fideliter statim solvantur cum fiet transitus in terra de ultra mare in subsidium Terre Sancte*. Isto, str. 67-68.

⁵⁵ L. Dobronić, nav. dj., str. 57.

patricij Cosa Saladin. Njegova oporuka od 8.3.1296. godine⁵⁷ prvorazredan je dokument čija je vrijednost već uočena u hrvatskoj historiografiji. No, neki problemi koje nameće ova oporuka ostali su nezamijećeni. Cosa Saladin ostavlja 300 malih libara *uni militi* koji će za njegovu dušu (*pro anima*) ići preko mora da bi podržao obranu Svete zemlje u vrijeme kada bude poveden *transitus generalis*. Nadalje, on ostavlja 150 libara malih još jednom križaru koji bi pošao u obranu Svete zemlje, ovaj puta za dušu sestre svoga oca.⁵⁸ Oporučno ostavljanje *pro anima* bilo je tijekom srednjeg vijeka vrlo rasprostranjeni oblik izražavanja pobožnosti kojim je oporučitelj želio zadobiti određene beneficije i olakšice prilikom prelaska na drugi svijet. Ove oporuke nam pokazuju da se legati *pro anima* prilagođavaju povijesnom trenutku⁵⁹ te da se i legati za križarsku vojnu smatraju za kvalitetan i koristan čimbenik u postizanju gore spomenutih beneficija. No, oporučna ostavljanja za dušu ne reflektiraju samo politička nego i druga zbivanja u komunama. Tako oporučitelji često ostavljaju u milosrdne (na primjer hospitalima, leprozorijima ili za *pauperes Christi* odnosno siromašnima) ili pobožne i vjerske svrhe (na primjer crkvama, samostanima, ispovjednicima).⁶⁰ Posebno su cesta oporučna ostavljanja nekom samostanu, crkvi ili hospitalu u trenutku izgradnje ili obnove.

S obzirom na oporuke, odnosno broj spomena legata za križarske vojne u njima, najviše uspjeha polučila je propaganda u Dubrovniku. Naime, u čak 15 oporuka spominju se oporučna ostavljanja u ovu svrhu u razdoblju od 25.5.1295.⁶¹ do 13.9.1299. godine, dakle poslije pada Accona. Oporučitelji su najčešće ostavljali novac, ponekad oružje ili oklop.⁶² Činjenica da je ovaj tip legata proširen unutar dvije komune (Zadra i Dubrovnik), a u nekima se ne spominje (Trogir i Kotor)

⁵⁷ Isto, str. 85-90.

⁵⁸ *Iudico libras paruorum trecentas un(i) militi, quod uadat pro anima mea ultra mare in subsidium Terre Sancte, quando fiet transitus generalis. Item dimitto (centumquingaginta) libras denariorum paruorum, quas teneor pro anima condam domine Machabe amite mee, in subsidium (Terre) Sancte cum fiet transitus generalis.* Isto. Teškoje reći zašto Cosa Saladin ostavlja novac za dušu svoje tetke. Vrlo su rijetki primjeri u kojima oporučitelj ostavlja legate za duše nekoga od rođaka iako češće u višim slojevima društva. Vjerojatno se ovdje radi o ranije danom zavjetu Cose ili možda njegovog oca u vezi hodočašća u Jeruzalem.

⁵⁹ *Beatrix uxor Laurenii de Poueda* u oporuci od 15.8.1298. godine ostavila je 20 perpera za križarsku vojnu. No, si *pasagium vero non fuerit, dicti yperperi dentur pro anima mea.* J. Lučić, MHRIV, str. 336.

⁶⁰ Slava, udovica Marina Binçole, u oporuci od 19.2.1296. godine ostavlja 10 perpera za križarsku vojnu ako do nje dođe ali, *quod non fuerit, vestiantur leprosi.* Isto, str. 295. Ljuba de Mica sastavlja oporuku *iacens in lecto* 1.3.1298. godine i ostavlja 10 perpera *si fuerit pasagium* i ne navodi kome ostavlja novac ako do vojne ne dođe. No, vjerojatno ga ostavlja u milosrdne ili pobožne svrhe. Isto, str. 324.

⁶¹ Prvu oporuku u kojoj se poslije pada Accona spominje ostavljanje za križarsku vojnu sastavila je Rada, žena Marina Rubei, koja ostavlja jednom čovjeku *yperperos XXX, qui iret pro me* ako bude vojne. Isto, str. 266.

⁶² Na primjer, *Ursacius de Guberico* u svojoj oporuci od 10.8.1297. godine ostavlja *yperperos XIII et arma* za jednog križara *quando erit primum pasagium.* Isto, str. 264. *Michael de Gherdusio* u oporuci sastavljenoj 25.6.1295. godine ostavlja uz 20 perpera i *omnia arma mea fereat.* Isto, str. 271.

kao da upućuje na traženje uzroka popularnosti ovakvih oporučnih ostavljanja unutar samih komuna. U Zadru i Dubrovniku je popularnost ovog tipa legata mogla biti uzrokovana propovjedima lokalnog svećenstva, kao što je naprijed napomenuto, koje u građanima razvija svijest o potrebi križarske vojne. Izgleda da je ovaj vjerski polet bio ograničenog karaktera i smješten u mikro-prostore pojedinih komuna u kojima se stvorila osobito ozračje pučke pobožnosti. Kada je papa Nikola IV. pozvao franjevce, kojih je bilo i u Zadru i Dubrovniku, u našim krajevima da propovijedaju križarsku vojnu među njima je zacijelo bilo vrlo sposobnih propovjednika koji su mogli utjecati na poticaj pobožnosti u građana.

Valja dodati još jednu zanimljivu činjenicu, vezano uz Zadar. Naime, Zadar je, kao što je spomenuto, imao vrlo tragično iskustvo sa križarskom vojskom koja je 1202. godine osvojila ovaj grad. No, kao što pokazuju oporuke, očito je da su Zadranici tijekom sljedećih desetljeća zaboravili na ovo gorko iskustvo i odazvali se papinom pozivu izrazivši tako svoju vjeru u križarske vojne. Uostalom, bilo im je jasno da je njihov grad bio osvojen prvenstveno zato što je to zahtijevala Mltacka Republika.

Na kraju možemo zaključiti, koliko to izvori dopuštaju, da ljudi iz naših krajeva nisu bili samo pasivni i neinformirani promatrači svega onoga što obilježava kršćansku Zapadnu i Srednju Europu tijekom dva stoljeća. Kao što su i "pripadnici društvene elite (Stjepan Babonić)"⁶³ tako su i ljudi iz nižih društvenih slojeva aktivno podržavali križarske vojne. Nadalje, ako za velikaše možemo reci da su "njihove ideje, razmišljanja, informacije koje posjeduju, njihova predodžba društvene hijerarhije i drugo potpuno sukladni dominantnim obilježjima tog društvenog sloja u cijeloj zapadnoj (katoličkoj) Evropi",⁶⁴ sigurno ovu tvrdnju možemo proširiti i na stanovništvo dalmatinskih komuna. Naime, očito je da su i građani dalmatinskih komuna bili jednako podložni promjenama u mentalitetu, vjeri i pobožnosti kao i njihovi suvremenici na Zapadu. Daljnja istraživanja izvorne građe pokazala bi koliko su ova vjerska i idejna kretanja utjecala na unutrašnjost hrvatskog prostora.

⁶³ B. Grgin, nav. dj., str. 146.

⁶⁴ Isto, str. 146.

ZORAN LADIĆ

THE ECHO OF THE FALL OF FORTH OF ACRE IN 1291. IN CROATIA (THE CRUSADE AS A FORM OF PILGRIMAGE)

ABSTRACT

The medieval Croatian sources contain some interesting data concerning the crusades in the Holy Land. This article is based on the analysis of last wills of the inhabitants of medieval Dalmatian communities (Zadar, Trogir, Dubrovnik and Kotor) and three Pope's letters from the end of the thirteenth century.

In the first chapter author considers the pious and military dimensions of medieval crusades (crusade as a *peregrinatio religiosa*) while in the second he analysis the 23 legates from last wills. First he deals with the letters written by Pope Nicholas IV and Boniface VIII at the end of the thirteenth century and addressed to the Franciscans in Dalmatia. The letters are connected to the propaganda of crusade in Holy Land and Bosnia (against Bosnian Christians).

Later he analysis the bequeaths of the inhabitants of Dalmatian communities. Usually the testators, since most of them were ill, left money to some person who would go to the Holy Land instead of them. There were only two cases when testators personally went *in subsidium Terre Sancte*.